

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2021, 17: 431-464

Üniversite Öğrencilerinin Ahlak Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Abdullah DAĞCI

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Literature,
Department of Social Psychology

Karaman, Turkey

adagci@kmu.edu.tr

orcid.org/0000-0003-1540-1256

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 30 Kasım / October 2021

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 17 Sayfa / Pages: 431-464

Atıf / Cite as: Dağcı, Abdullah. "Üniversite Öğrencilerinin Ahlak Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi [Examining the Moral Perceptions of University Students in Terms of Some Variables]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 17 (December 2021): 431-464

<https://doi.org/10.18498/amailad.996396>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

Examining the Moral Perceptions of University Students in Terms of Some Variables

Abstract

The aim of the research is to reveal perceptions of individuals in Turkish society about morality concept through metaphors and reach relationships between several variables and these metaphor categories. A form containing the phrase "Morality is like/similar, because..." and questions about some variables was applied. The obtained data were evaluated with content analysis. The data obtained within the scope of the study were placed in the categories determined with the help of both the data of the studies related to morality in the literature and the opinions of the field experts. The metaphors, presented for the morality concept by 108 participants, were divided into categories in terms of their common features.

According to findings obtained, 95 different metaphors related to the morality concept were produced by those. These metaphors were evaluated in terms of their common features and 11 categories were created. The research population consists of individuals between the ages of 18 and 28 in the Faculty of Literature of Karamanoğlu Mehmetbey University; the sample consists of 108 university students who voluntarily participated in the study. Number of female students participating in the research is higher than male students; nearly half of the participants have resided in city centers; most of the participants perceive themselves at intermediate socio-economic level.

It was determined they presented metaphors that participants' 15 were 'limiting', 14 for 'guiding', 12 for 'protective', 11 for 'reflective' and 'needing', 10 for 'unifying', 9 for 'diversity' and 'healing', 6 for 'developing', 4 for 'valuation' and 7 for 'other'. In the study, morality was perceived as more restrictive by both females and males. Additionally, females mostly referred to guiding aspect of morality and the males to unifying aspect of morality. While the group aged 21 and under emphasized healing aspect of morality more, the 22-year-old group perceives morality as protective more. It has been determined those residing in the city centers make guiding references to morality more, those residing in district center are protective and those residing in village/town make restrictive references. Those residing in the Central Anatolia region perceived morality as guiding more, while those living in the Mediterranean region perceived it as limiting more.

The following results were obtained regarding the relationships between the created categories from the metaphors that developed for morality and some variables related to the sampling: While female students presented more metaphors about the 'limiting' and 'guiding' aspects of morality, male students created more about the 'limiting' and 'unifying'. The student group aged 21 and under emphasized the 'healing' aspect of morality the most, while the 22-year-old group emphasized 'protective' the most. Students residing in the city centers referred 'guiding' aspect of morality the most, those in the district center 'protective' the most, and those in the village/town the most 'restrictive' the most. Students living in the Central Anatolian region emphasized 'guiding' aspect of morality the most, while those living in the Mediterranean region referred 'restrictive' the most. Students who perceive their socio-economic level as 'intermediate' pointed out 'limiting' and 'reflective' aspects of morality the most, while those perceiving it as 'high' emphasized the 'protective' and 'unifying' the most.

While the students, thinking the most important factor affecting the moral attitude as 'mother', pointed out their thoughts on the 'guiding' aspect of morality the most, while the students thinking as 'father' emphasized 'limiting' the most. Although the students answering 'poor' to the question about the social morality level underlined morality's 'restrictive' role, those answering 'normal' pointed to the 'guiding' and 'reflective' the most. Students, answering as 'family' to the question of what the most influential factor on morality is, produced more metaphors for 'guiding' aspect of morality, while those answering as 'society' produced more metaphors for the 'reflective' aspect. The students answering as "I disagree" to the idea that "Turkey is one of the most moral countries in the world." pointed to the 'guiding' and 'needing' aspects of morality, even though the students answering as "I agree" referred their thoughts on 'limiting' the most.

Keywords: Psychology of Religion, Morality, Perception, Society, Graduate Students.

Üniversite Öğrencilerinin Ahlak Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

Özet

Araştırmanın amacı, Türk toplumundaki bireylerin ahlak kavramına ilişkin algılarını metaforlar aracılığıyla ortaya çıkarmak ve bazı değişkenler ile bu metaforların yer aldığı kategoriler arasındaki ilişkilere ulaşmaktır. Katılımcılara

"Ahlak... gibidir/benzer, çünkü..." ibaresini ve çeşitli değişkenlere yönelik soruları içeren bir form uygulanmıştır. Uygulama sonucunda elde edilen veriler, içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında ulaşılan veriler hem literatürdeki ahlak ile ilişkili araştırmaların verileri hem de alan uzmanlarının görüşleri yardımıyla belirlenen kategorilere yerleştirilmiştir. Örneklem olarak belirlenen 108 katılımcı tarafından ahlak kavramına yönelik sunulan metaforlar, ortak özellikleri bakımından kategorilere ayrılmıştır.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre katılımcılar tarafından ahlak kavramına ilişkin 95 farklı metafor üretilmiştir. Bu metaforlar ortak özellikleri bakımından değerlendirilerek 11 kategori oluşturulmuştur. Araştırmanın evreni Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesindeki 18 ile 28 yaş arası bireylerden; örneklem ise çalışmaya kendi isteğiyle katılan 108 üniversite öğrencisinden meydana gelmektedir. Araştırmaya katılan kız öğrencilerinin sayısı, erkek öğrencilerden daha fazladır; katılımcıların yarıya yakını il merkezlerinde ikamet etmektedir; katılımcıların büyük çoğunluğu kendisini sosyo-ekonomik açıdan orta düzeyde algılamaktadır.

Katılımcıların 15'i 'sınırlayıcı', 14'ü 'yol gösterici', 12'si 'koruyucu', 11'i 'yansıtıcı' ve 'ihtiyaç', 10'u 'birleştirici', 9'u 'çeşitlilik' ve 'iyileştirici', 6'sı 'geliştirici', 4'ü 'değer biçme' ve 7'si 'diğer' kategorilerinde metafor sundukları tespit edilmiştir. Araştırmada hem kızlar hem de erkekler tarafından ahlak, daha çok sınırlayıcı olarak algılanmıştır. Buna ek olarak kızlar ahlakın yol gösterici yönüne; erkekler ise birleştirici yönüne en çok atıf yapmışlardır. 21 yaş ve altında olan grup ahlakın iyileştirici yönüne daha çok vurgu yapmışken 22 yaş grubu ise ahlaki daha çok koruyucu olarak algılamıştır. İl merkezinde ikamet edenlerin ahlaka en çok yol gösterici, ilçe merkezinde ikamet edenlerin koruyucu ve köy/kasabada ikamet edenlerin ise sınırlayıcı atıflar yaptıkları tespit edilmiştir. İç Anadolu bölgesinde ikamet edenler ahlaki daha çok yol gösterici olarak, Akdeniz bölgesinde oturanlar ise daha çok sınırlayıcı olarak algılamışlardır.

Ahlaka yönelik geliştirilen metaforlardan oluşturulan kategoriler ile örnekleme dair bazı değişkenler arasındaki ilişkilere yönelik olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır: Bayan öğrenciler ahlakın 'sınırlayıcı' ve 'yol gösterici' yönüne dair daha fazla metafor sunmuşlarken, erkek öğrenciler ise ahlakın 'sınırlayıcı' ve 'birleştirici' özelliğini daha çok dile getirmişlerdir. 21 yaş ve altındaki öğrenci grubu ahlakın en çok 'iyileştirici' yönüne, 22 yaş grubu ise ahlakın en çok 'koruyucu' yönüne vurgu yapmışlardır. İl merkezinde ikamet eden öğrenciler ahlakın en çok 'yol gösterici' yönüne, ilçe merkezinde ikamet edenler en çok

'koruyucu' yönüne, köy/kasabada ikamet edenler ise en çok 'sınırlayıcı' yönüne işaret etmişlerdir. İç Anadolu bölgesinde yaşayan öğrenciler ahlakın en çok 'yol gösterici' yönüne, Akdeniz bölgesinde yaşayanlar ise en çok 'sınırlayıcı' yönüne dair düşünceler dile getirmişlerdir. Sosyo-ekonomik düzeyini 'orta' düzey olarak algılayan öğrenciler ahlakın en çok 'sınırlayıcı' ve 'yansıtıcı' yönüne işaret etmişlerken; 'yüksek' düzey olarak algılayanlar ise ahlakın en çok 'koruyucu' ve 'birleştirici' yönüne vurgu yapmışlardır.

Ahlakî tutuma en çok etki eden faktörün 'anne' olduğunu düşünen öğrenciler ahlakın en çok 'yol gösterici' yönüne dair düşünceler dile getirmişken, 'baba' olduğunu düşünenler ise ahlakın en çok 'sınırlayıcı' yönüne vurgu yapmışlardır. Toplumsal ahlak düzeyinin hangi durumda olduğu ile ilgili soruya 'kötü' diyen öğrenciler ahlakın en çok 'sınırlayıcı' rolüne dikkat çekmişken, 'normal' diyenler ise en çok 'yol gösterici' ve 'yansıtıcı' yönüne işaret etmişlerdir. Ahlak üzerinde etkili faktörün ne olduğu sorusuna 'aile' cevabını veren öğrenciler ahlakın 'yol gösterici' yönüne, 'toplum' cevabını verenler ise 'yansıtıcı' yönüne dair daha fazla metafor üretmişlerdir. "Türkiye'nin dünyadaki en ahlaklı ülkelerden biridir." fikrine "katılmıyorum" cevabını veren öğrenciler ahlakın en çok 'yol gösterici' ve 'ihtiyaç' yönüne işaret ederken, bu soruya "katılıyorum" cevabını veren öğrenciler ise ahlakın en çok 'sınırlayıcı' özelliğine dair düşünceler dile getirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Ahlak, Algı, Toplum, Üniversite Öğrencileri.

Giriş

Tarih boyunca ahlak, bütün toplumlar tarafından üzerinde durulan bir mesele olmuştur. İnsanların bir arada yaşamasını ve toplumsal kuralların meydana gelmesini sağlayan ahlak, bir yandan din ve kültür gibi öğelerle ilişki içindeyken diğer yandan da sosyal kimliğin şekillenmesinde önemli bir görev icra eder. Bu noktada ahlak kurallarının toplumlar arasında farklılıklar gösterdiği ve insanların ahlak algıları arasında çeşitlilikler olduğu ifade edilebilir. Tıpkı sosyal normlarda olduğu gibi her bir insan topluluğunun ahlak kuralları da kendine özgüdür. Bu açıdan düşünüldüğünde bireylerin ahlak algıları arasında farklılıklar olacağı söylenebilir.

Ahlakın yakından ilişkili olduğu unsurların başında dinin olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde dinî inanç bir yandan

ahlakî yönelimleri diğer yandan bireyin tutum ve davranışlarının temelini oluşturduğuna dair çeşitli yaklaşımlar mevcuttur.¹ Bireyin tutum ve davranışlarına etki eden ahlak kuralları, genellikle toplumda var olan din sayesinde şekillenir. Bu bağlamda düşünüldüğünde dinin emir ve yasakları ile ahlakî normlar arasında paralellik olduğu söylenebilir.² Sosyal hayat ile yakından bağlantılı iki öge olan din ve ahlak, sadece toplumun bir arada yaşamasına değil aynı zamanda sosyal bütünleşmenin sağlanmasına da katkı sunar. Çünkü hem dinin hem de ahlakın, bireyler arasında çatışmaları önlemek ve daha yaşanılabilir bir toplum kurmak için belli teşvikleri vardır. Diğer yandan birçok toplumdaki ahlak normlarının, o toplumun dinî eğilimleri tarafından belirlendiği de söylenebilir. Bu nedenle ahlakı dinden ayrı bir unsur olarak görme eğilimi vardır. Bununla birlikte seküler bir ahlakın varlığı-yokluğu, imkân ve sınırları üzerinde devam eden tartışmaların olduğunun da belirtilmesinde yarar vardır.

Ahlakın teorik ve uygulama olmak üzere iki boyutunun olduğu ifade edilebilir. Teorik ahlak, ahlakın temellendirilmesiyle ilişkiliyken pratik ahlakın ise ahlakın insani ilişkilerdeki sınırlarını belirleme ve bir toplumda var olan adetler ile ilişkili olduğu söylenebilir. Normatif bir niteliğe sahip olan ahlakın, insanlara neleri yapmaları ve nelerden uzak durmaları gerektiği konusunda belli sınırlar çizdiği ifade edilebilir. İnsanoğlunun ahlakî bir birikime sahip olmadan doğduğu ama gelişime açık bir ahlakî kabiliyete eğilimi olduğu belirtilebilir. Bireylerin kültürel normlara göre kendi tutum ve davranışlarını belirlemesi ise ahlakî davranışların temelini oluşturduğu söylenebilir. Bu noktada dinin hem bireyin kendisiyle hem de onun toplumla ilişkisine yönelik

¹ Bkz. Mevlüt Kaya – Cüneyd Aydın, “Üniversite Öğrencilerinin Dinî İnanç ile Ahlakî Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /30 (2011), 18.

² Mustafa Şengün, *Lise Öğrencilerinin Ahlakî Olgunluk Düzeylerinin Bazı Kişisel Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 66-74.

yönlendirmelere sahip olmasına bağlı olarak, birçok toplumda ahlakın temelini dine dayandırıldığı ifade edilebilir.³

Aynı zaman diliminde ve aynı kültür içinde var olan ahlakî sistemin, genellikle birbirine benzer sosyal normlara sahip olduğu söylenebilir. Bu noktada tutum ve davranışları toplum tarafından kabul edilebilecek bir düzeye getirmeye hizmet eden ahlak, bireylerin aynı toplum içinde bir arada yaşamalarına ve bu sayede toplumsal açıdan bütünleşmelerine katkıda bulunur. Çünkü bireylerin tutum ve davranışlarını doğrudan etkileyen ahlak, insani ilişkilerin içerik ve sınırlarını çizen ve hangi davranışların sergilenebilir olduğunu belirleyen bir sistemler bütünüdür. Ahlak, hem toplumsal ilişkilerde riayet edilmesi gereken ilkeleri hem de yerine getirilmesi gereken ödevleri tayin ederek, insanlar arasındaki ilişkilerde önemli bir rol oynar.

Çeşitli ahlak tanımlamaları mevcuttur. Bir değerler sistemi olarak düşünülen ahlak,⁴ bir şeyin iyi ya da kötü oluşuna yönelik bir hükümde kendini gösterir.⁵ Ahlak, insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi niteliklerin, huyların ve bunların etkisiyle sergilenen iradeli davranışların bütünü⁶ olarak tanımlanabilir.

Durkheim'e göre, ilksel toplumların ahlak anlayışlarının en önemli belirleyicisi dindir.⁷ İslam'da ise ahlakın temeli dine dayandırılır. Bu bağlamda düşünüldüğünde ahlakî değerlerin teşekkülünde İslam, çok önemli bir rol oynamış ve müntesiplerini bu değerlere göre davranmaya yönlendirmiştir.⁸ Hz. Peygamberin söz ve davranışlarına bakıldığında ise ahlak ile ilgili olarak çok sayıda örnek ile karşılaşılır. Kur'an'da Hz.

³ Daha fazlası için bk. Recep Kılıç, *Ahlakın Dinî Temelleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1996), 14; Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1988), 27; Mustafa Çağrı, "Ahlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989). 2/10-14; Ali Akdoğan, "Bireysel ve Toplumsal Hayatta Ahlağa Olan İhtiyaç ve İslam", *Ekev* 8/18 (2014), 194.

⁴ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995), 19-20.

⁵ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, 27.

⁶ Mustafa Çağrı, "Ahlak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989). 2/10-14.

⁷ Kılıç, *Ahlakın Dinî Temelleri*, 14.

⁸ Ünal Kılıç, "Hz. Peygamber'in Ahlakı ve Güzel Ahlağa Verdiği Önem", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2009), 79-97.

Peygamber'in en güzel ahlak üzere olmasına vurgu yapılmış⁹ ve Hz. Peygamber'de Müslümanlar için çok sayıda güzel örnekler olduğu dile getirilmiştir.¹⁰ Hadislerde ise insanlara en faydalı olanların ahlaki güzel olanlar olduğu,¹¹ iman açısından en üstün olanın ahlakça en güzel olanlar olduğu,¹² insanın ibadet bakımından zayıf olsa dahi güzel ahlakı sayesinde ahirette yüksek derecelerde yer alacağı,¹³ en faziletli imanın güzel ahlak ile gerçekleştiği,¹⁴ ahirette en kıymetli olan şeyin güzel ahlak olduğu¹⁵ belirtilmiştir.

Psikolojik ve dinî yönü olan ahlak, farklı açılardan değerlendirilmiştir. Bu nedenle ahlakın din psikolojisi sahasının çalışma konularından biri olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda din psikolojisi alanında ahlak konusunun araştırılmasının, toplumdaki pratik ahlak üzerinden daha işlevsel olacağı söylenebilir. Üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bu araştırma ise toplumda mevcut olan ahlak algısı üzerine gerçekleştirilmiştir. Bireylerin zihinlerindeki ahlaka dair düşünceleri ortaya çıkarması, anket aracılığıyla birinci elden verilere ulaşılması, elde edilen verilerin işlevsel açıdan analiz edilmesi gibi unsurların araştırmanın önemini gösterdiği söylenebilir.

Araştırmanın amacı, Türk toplumundaki bireylerin ahlak kavramına ilişkin algılarını metaforlar aracılığıyla ortaya çıkarmak ve bazı değişkenler ile bu metaforların yer aldığı kategoriler arasındaki ilişkilere ulaşmaktır. Araştırmanın konusu ve amacına binaen çalışmada cevap aranan sorular şunlardır:

1. Katılımcıların ahlak kavramına yönelik sundukları metaforların ortak özellikleri incelenerek ne tür kategoriler üretilebilir?

2. Katılımcılara dair bazı değişkenler ile metafor kategorileri arasında ne tür ilişkiler vardır?

Araştırma bu iki soru çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler bu kapsamda değerlendirilmiştir.

⁹ Kur'an Yolu (Erişim 15 Ağustos 2021), el-Kalem, 68/4.

¹⁰ Kur'an Yolu (Erişim 15 Ağustos 2021), el-Ahzâb, 33/21.

¹¹ Buhârî, "Edeb", 38; Tirmizi, "Birr", 47.

¹² Buhari, "Edeb", 39.

¹³ Tirmizi, "Rad", 11, (1162); Ebu Davud, "Sünnet", 161 (4682).

¹⁴ İbn Hanbel, IV, 385.

¹⁵ İbn Hanbel, IV, 443, 446; Tirmizi, "Birr", 61, 63.

2. Yöntem

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesindeki 18 ile 28 yaş arası bireylerden, örneklem ise çalışmaya kendi isteğiyle katılan 108 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Katılımcılara ait sosyo-demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

	Değişken		f	%
1	Cinsiyet	Kız	74	68.52
		Erkek	34	31.48
		Toplam	108	100
2	Yerleşim yeri	Köy/Kasaba	21	19.45
		İlçe	36	33.33
		İl Merkezi	51	47.22
		Toplam	108	100
3	Sosyo-ekonomik düzey	Alt	15	13.89
		Orta	72	66.67
		Üst	21	19.44
		Toplam	108	100

Tablo 1’e göre araştırmaya katılan kız öğrencilerinin sayısı, erkek öğrencilerden daha fazladır; katılımcıların yarıya yakını il merkezlerinde ikamet etmektedir; katılımcıların büyük çoğunluğu kendisini sosyo-ekonomik açıdan orta düzeyde algılamaktadır.

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmaya başlamadan önce etik kurul izni alınmış ve her bir katılımcının araştırmaya katılımı, onam formlarını doldurduktan sonra gerçekleşmiştir. Araştırma 01.08.2021-16.08.2021 tarihleri arasında yapılmıştır. Verilere ulaşmak amacıyla yarı-açık uçlu cümle doldurma tekniğinden yararlanılmıştır. Bu teknikte yapılan diğer birkaç çalışma¹⁶

16 Abdullah Dağcı - Saffet Kartopu, “University Students’ Perceptions Regarding The Holy Qur’an: A Metaphorical Study on Muslim Turk Sample”, *Turkish Studies* 11/7 (2016), 101-120; Saffet Kartopu – Abdullah Dağcı, “Üniversite Öğrencilerinin Hz.

gözden geçirilmiş ve “*Ahlak... gibidir/benzer, çünkü...*” ibaresini ve bazı değişkenleri içeren bir form, katılımcılara çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Bu ifadedeki “çünkü” bağlacından sonra dile getirilen gerekçe cümleleri, kategorilerin doğru bir şekilde oluşturulmasına hizmet etmiştir. Çalışmanın geçerlilik-güvenilirliğini sağlamak amacıyla alan uzmanlarına danışılmış ve ulaşılan verileri değerlendirmek için veri analizi gerçekleştirilmiştir. Bu sayede ortak niteliklere sahip ifadelerden yola çıkarak kategorilendirmeler yapılmıştır. Araştırma sürecinde 130 kişi anket formunu doldurmasına rağmen, 22 katılımcı tarafından metafor üretilemediği için bu katılımcılar çalışma kapsamından çıkarılmış ve sadece 108 katılımcıdan elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Ulaşılan veriler öncelikle Excel programına aktarılmış ve sonra ortak özellikleri bakımından kategorilendirilmiştir. Analiz sonuçları ise frekans (f) ve yüzde (%) dağılımları üzerinden sunulmuştur.

3. Bulgular ve Tartışma

Katılımcıların ifadelerini kategorilendirirken çalışmanın amaçları göz önünde bulundurulmuş, bu kapsamda literatür taraması yapılmış ve süreç boyunca alan uzmanlarının katkı ve eleştirileri dikkate alınmıştır. Bu bağlamda oluşturulan kategoriler ve metaforların bu kategoriler içinde dağılımları frekans ve yüzde olarak Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Oluşturulan Kategorilere Metaforların Dağılımı

Kategoriler	f♦	%■	Metaforlar	f•	%*
1 Sınırlayıcı bir unsur olarak ahlak	15	13,88	Din (5), hayat, öğretmen, trafik kuralları, devlet, patron, aile, buz, bıçak, hukuk, polis.	11	11,58
2 Yol gösterici bir unsur olarak ahlak	14	12,96	Dost (2), pusula (2), kutup yıldızı, beyin, öğütlerin toplamı, yol, araba, yaşam metodu, davetiye, el feneri, güneş, mum.	12	12,63
3 Koruyucu bir unsur olarak ahlak	12	11,11	İlaç (2), baba, evin çatısı, aşı, barınak, domino, kale, soba, anne, perde, zırh	11	11,58
4 Yansıtıcı bir unsur olarak ahlak	11	10,18	Ayna (2), su (2), kalp, toplum, huy, iç hal, çiçek, giysi, kişilik	9	9,47

Muhammed’e Yönelik Algıları: Metaforik Bir Araştırma”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 34/2 (2015), 217-235.

5	İhtiyaç olarak ahlak	11	10,18	İhtiyaç, hayat, yaşam kaynağı, toplumun direği, yastık, toplumun bel kemiği, hava, ev kolonu, tuğla, yapı taşı, can damarı	11	11,58
6	Birleştirici bir unsur olarak ahlak	10	9,25	Miknats (2), toplumun temeli, yapboz, yazılı olmayan kurallar, köprü, kum, örümcek ağı, gökyüzü, damar.	9	9,47
7	Çeşitlilik olarak ahlak	9	8,33	İnsan (2), gökkuşağı, sigara, oyun hamuru, düşünce, dünya, orman, akvaryum	8	8,42
8	İyileştirici bir unsur olarak ahlak	9	8,33	Akarsu (2), su artırma cihazı, deniz, yeni doğmuş çocuk, tamirci, çiçek, doktor, akciğer.	8	8,42
9	Geliştirici bir unsur olarak ahlak	6	5,55	Ağaç, zeytin ağacı, ışık, yağmur, asansör, karakter	6	6,32
10	Değer biçme açısından ahlak	4	3,78	Erdem, mücevher, elmas, maden	4	4,21
11	Diğer	7	6,48	Fidan (2), mutluluk, nilüfer, cahil, vicdan, ütü	6	7,32
TOPLAM		108	%100	TOPLAM	95	%100

♦: Metaforların belirlenen kategoriler içindeki frekans dağılımı.

▪: Metaforların belirlenen kategoriler içindeki yüzde dağılımı.

•: Her bir metaforun ilgili kategorideki frekans dağılımı.

*: Her bir metaforun ilgili kategorideki yüzde dağılımı.

Tablo 2’de katılımcıların ahlaka yönelik olarak sunduğu 108 metaforun 11 kategoriye frekans ve yüzde olarak dağılımı ve her bir metaforun ilgili kategorideki frekans ve yüzdeleri gösterilmektedir. Buna göre katılımcıların %13,88’i (n=15) ‘sınırlayıcı’, %12,96’sı (n=14) ‘yol gösterici’, %11,11’i (n=12) ‘koruyucu’, %10,18’i (n=11) ‘yansıtıcı’ ve ‘ihtiyaç’, %9,25’i (n=10) ‘birleştirici’, %8,33’ü (n=9) ‘çeşitlilik’ ve ‘iyileştirici’, %5,55’i (n=6) ‘geliştirici’, %3,78’i (n=4) ‘değer biçme’ ve %6,48’i (n=7) ‘diğer’ kategorilerinde yer almaktadır. Bu kategoriler ile katılımcılardan elde edilen değişkenler arasındaki ilişkiler aşağıda sunulmuştur.

3.1. Cinsiyet ile Kategoriler Arasındaki İlişki

Tablo 3: Cinsiyet Açısından Kategorilerin Dağılımı

Cinsiyet		Kategoriler											
		Sınırlayıcı	Yol gösterici	Koruyucu	Yansıtıcı	İhtiyaç	Birleştirici	Çeşitlilik	İyileştirici	Geliştirici	Değer	Diğer	Toplam
Kız	N	10	10	6	9	8	5	6	6	6	2	6	74
	Cinsiyet	13,	13.		12.	10.							
	◆	5	5	8.1	2	8	6.8	8.1	8.1	8.1	2.7	8.1	100
	% Kategori	66.	71.	50.	81.	72.	50.	66.	66.	100.	50.	85.	68.
	■	7	4	0	8	7	0	7	7	0	0	7	5
	Toplam	9.3	9.3	5.6	8.3	7.4	4.6	5.6	5.6	5.6	1.9	5.6	5
Erkek	N	5	4	6	2	3	5	3	3	0	2	1	34
	Cinsiyet	14.	11.	17.			14.						
	●	7	8	6	5.9	8.8	7	8.8	8.8	0.0	5.9	2.9	100
	% Kategori	33.	28.	50.	18.	27.	50.	33.	33.		50.	14.	31.
	*	3	6	0	2	3	0	3	3	0.0	0	3	5
	Toplam	4.6	3.7	5.6	1.9	2.8	4.6	2.8	2.8	0.0	1.9	0.9	5

◆ Kız öğrenciler tarafından üretilen metaforların aynı cinsiyet içindeki yüzde dağılımını gösterir.

■ Kız öğrenciler tarafından üretilen metaforların belirlenen kategoriler içindeki yüzde dağılımını gösterir.

● Erkek öğrenciler tarafından üretilen metaforların aynı cinsiyet içindeki yüzde dağılımını gösterir.

* Erkek öğrenciler tarafından üretilen metaforların belirlenen kategoriler içindeki yüzde dağılımını gösterir.

NOT: Aşağıdaki diğer değişkenler ile ilgili tablolarda da aynı yöntem takip edilmiştir.

Kızlar ile erkeklerin ahlak algısı arasında farklılıklar olacağı ve bu durumun ahlaka ilişkin olarak sunulan metaforları da etkileyeceği düşünülmüştü. Katılımcıların cinsiyet durumları ile kategoriler arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 3'teki analiz sonuçlarına göre kız öğrenciler tarafından ahlak kavramı en fazla *sınırlayıcı* (n=10, %13,5) ve *yol gösterici* (n=10, %13,5) olarak algılanmışken erkek öğrenciler tarafından ise en çok *sınırlayıcı* (n=5, %14,7) ve *birleştirici* (n=5, %14,7) olarak algılanmıştır. Bunun yanında erkek öğrenciler tarafından geliştirici

kategorisinde hiç metafor üretilmemişken kız öğrenciler *değer biçme* (n=2, %2,7) kategorisinde en az sayıda metafor üretmişlerdir. Buna göre erkek öğrencilerin ahlakın geliştirici yönünü hiç dikkate almadıkları ve kız öğrencilerin ise ahlak kavramının değer biçme rolüne sınırlı sayıda düşünce atfettikleri görülmektedir.

3.2. Yaş Grupları ile Kategoriler Arasındaki İlişki

Tablo 4: Yaş Açısından Kategorilerin Dağılımı

Yaş	Kategori											Toplam	
	Sınırlayıcı	Yol gösterici	Koruyucu	Yansıtıcı	İhtiyaç	Birleştirici	Çeşitlilik	İyileştirici	Geliştirici	Değer	Diğer		
21 yaş ve altı	N	5	4	2	2	3	0	1	7	1	3	2	30
	Yaş	16.7	13.3	6.7	6.7	10.0	0.0	3.3	23.3	3.3	10.0	6.7	100
	Katego												
	ri	33.3	28.6	16.7	18.2	27.3	0.0	11.1	77.8	16.7	75.0	28.6	27.8
22 yaş	Topla												
	m	4.6	3.7	1.9	1.9	2.8	0.0	0.9	6.5	0.9	2.8	1.9	27.8
	N	3	2	10	5	1	7	7	2	2	1	3	43
	Yaş	7.0	4.7	23.3	11.6	2.3	16.3	16.3	4.7	4.7	2.3	7.0	100
23 yaş	Katego												
	ri	20.0	14.3	83.3	45.5	9.1	70.0	77.8	22.2	33.3	25.0	42.9	39.8
	Topla												
	m	2.8	1.9	9.3	4.6	0.9	6.5	6.5	1.9	1.9	0.9	2.8	39.8
24 yaş ve üstü	N	3	4	0	4	4	3	1	0	3	0	2	24
	Yaş	12.5	16.7	0.0	16.7	16.7	12.5	4.2	0.0	12.5	0.0	8.3	100
	Katego												
	ri	20.0	28.6	0.0	36.4	36.4	30.0	11.1	0.0	50.0	0.0	28.6	22.2
24 yaş ve üstü	Topla												
	m	2.8	3.7	0.0	3.7	3.7	2.8	0.9	0.0	2.8	0.0	1.9	22.2
	N	4	4	0	0	3	0	0	0	0	0	0	11
	Yaş	36.4	36.4	0.0	0.0	27.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	100
24 yaş ve üstü	Katego												
	ri	26.7	28.6	0.0	0.0	27.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	10.2
	Topla												
	m	3.7	3.7	0.0	0.0	2.8	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	10.2

Yaş grupları ile ahlak algısı arasında farklılıklar olacağı ve bu durumun ahlaka ilişkin olarak sunulan metaforları da etkileyeceği

düşünülmüştü. Katılımcıların yaşları ile kategoriler arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 4'teki analiz sonuçlarına göre 21 yaş ve altı grup en çok *iyileştirici* (n=7, %23,3) kategorisinde metafor üretmişken *birleştirici* kategorisinde ise hiç metafor sunmamışlardır. Ayrıca 22 yaş grubu ise *koruyucu* (n=10, %23,3) kategorisinde en fazla metafor üretmiştir. Buna göre 21 yaş ve altı grubundaki katılımcılar için ahlaklı olmak, birey için iyileştirici bir rol oynarken; 22 yaş grubundaki katılımcılar için ise ahlaklı olmak, bireyi koruyucu bir işleve sahip olduğu görülür.

3.3. Yerleşim Yeri Değişkeni ile Kategoriler Arasındaki İlişki

Tablo 5: Yerleşim Yeri Açısından Kategorilerin Dağılımı

Yerleşim yeri	Kategori										Toplam	
	Sınırlayıcı	Yol gösterici	Koruyucu	Yansıtıcı	İhtiyaç	Birleştirici	Çeşitlilik	İyileştirici	Geliştirici	Değer		Diğer
N	6	9	4	4	8	5	4	3	3	3	2	51
Yerleşim yeri	11.8	17.6	7.8	7.8	15.7	9.8	7.8	5.9	5.9	5.9	3.9	100.0
% Kategori	40.0	64.3	33.3	36.4	72.7	50.0	44.4	33.3	50.0	75.0	28.6	47.2
Toplam	5.6	8.3	3.7	3.7	7.4	4.6	3.7	2.8	2.8	2.8	1.9	47.2
N	4	4	5	4	3	4	3	4	3	1	1	36
Yerleşim yeri	11.1	11.1	13.9	11.1	8.3	11.1	8.3	11.1	8.3	2.8	2.8	100.0
% Kategori	26.7	28.6	41.7	36.4	27.3	40.0	33.3	44.4	50.0	25.0	14.3	33.3
Toplam	3.7	3.7	4.6	3.7	2.8	3.7	2.8	3.7	2.8	0.9	0.9	33.3
N	5	1	3	3	0	1	2	2	0	0	4	21
Yerleşim yeri	23.8	4.8	14.3	14.3	0.0	4.8	9.5	9.5	0.0	0.0	19.0	100.0
% Kategori	33.3	7.1	25.0	27.3	0.0	10.0	22.2	22.2	0.0	0.0	57.1	19.4
Toplam	4.6	0.9	2.8	2.8	0.0	0.9	1.9	1.9	0.0	0.0	3.7	19.4

Yerleşim yerlerinin çeşitliliğine göre ahlak algısında da farklılıklar olacağı ve bu durumun ahlaka ilişkin olarak geliştirilen metaforları da etkileyeceği düşünülmüştü. Katılımcıların ikamet ettikleri yerleşim yeri değişkeni ile kategoriler arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 5'teki analiz sonuçlarına göre il merkezinde ikamet edenler en çok 'yol gösterici' (n=9, %17,6) kategorisinde ve ilçe merkezinde ikamet edenler en çok *koruyucu* (n=5, %13,9) kategorisinde metafor üretmişlerdir. Bunun yanında

köy/kasabada ikamet edenler ise en çok 'sınırlayıcı' (n=5, %23.8) kategorisinde metafor sunmuşlardır. Dolayısıyla il merkezinde ikamet edenler ahlakı yol gösteren bir faktör olarak değerlendirirken ilçe merkezinde ikamet edenler ise ahlaka koruyucu bir işlev atfetmişlerdir. Bunun yanında köy/kasabada ikamet edenler tarafından ise ahlak, daha çok sınırlayıcı bir unsur olarak algılanmıştır.

3.4. Coğrafi Bölge ile Kategoriler Arasındaki İlişki

Tablo 6: Coğrafi Bölge Açısından Kategorilerin Dağılımı

Coğrafi bölge	Kategori											Toplam	
	Sınırlayıcı	Yol gösterici	Koruyucu	Yansıtıcı	İhtiyaç	Birleştirici	Çeşitlilik	İyileştirici	Geliştirici	Değer	Diğer		
N	6	10	3	5	6	2	5	4	3	1	2	47	
İç Anadolu	Coğrafi bölge	12.8	21.3	6.4	10.6	12.8	4.3	10.6	8.5	6.4	2.1	4.3	100.0
	% Kategor i	40.0	71.4	25.0	45.5	54.5	20.0	55.6	44.4	50.0	25.0	28.6	43.5
		5.6	9.3	2.8	4.6	5.6	1.9	4.6	3.7	2.8	0.9	1.9	43.5
Karadeniz	N	1	0	1	1	1	0	1	1	0	0	0	6
	Coğrafi bölge	16.7	0.0	16.7	16.7	16.7	0.0	16.7	16.7	0.0	0.0	0.0	100.0
	% Kategor i	6.7	0.0	8.3	9.1	9.1	0.0	11.1	11.1	0.0	0.0	0.0	5.6
Akdeniz	N	6	2	4	5	1	4	2	1	1	2	0	28
	Coğrafi bölge	21.4	7.1	14.3	17.9	3.6	14.3	7.1	3.6	3.6	7.1	0.0	100.0
	% Kategor i	40.0	14.3	33.3	45.5	9.1	40.0	22.2	11.1	16.7	50.0	0.0	25.9
Doğu Anadolu	N	0	0	2	0	0	2	1	0	0	1	0	6
	Coğrafi bölge	0.0	0.0	33.3	0.0	0.0	33.3	16.7	0.0	0.0	16.7	0.0	100.0
	% Kategor i	0.0	0.0	16.7	0.0	0.0	20.0	11.1	0.0	0.0	25.0	0.0	5.6
	0.0	0.0	1.9	0.0	0.0	1.9	0.9	0.0	0.0	0.9	0.0	5.6	

Güneydoğu	N	1	0	1	0	3	1	0	1	1	0	1	9
	Coğrafi bölge	11.1	0.0	11.1	0.0	33.3	11.1	0.0	11.1	11.1	0.0	11.1	100.0
	% Kategor												
	i	6.7	0.0	8.3	0.0	27.3	10.0	0.0	11.1	16.7	0.0	14.3	8.3
		0.9	0.0	0.9	0.0	2.8	0.9	0.0	0.9	0.9	0.0	0.9	8.3
Marmara	N	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	2	4
	Coğrafi bölge	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	25.0	0.0	25.0	0.0	0.0	50.0	100.0
	% Kategor												
	i	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	10.0	0.0	11.1	0.0	0.0	28.6	3.7
		0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.9	0.0	0.9	0.0	0.0	1.9	3.7
Ege	N	1	2	1	0	0	0	0	1	1	0	2	8
	Coğrafi bölge	12.5	25.0	12.5	0.0	0.0	0.0	0.0	12.5	12.5	0.0	25.0	100.0
	% Kategor												
	i	6.7	14.3	8.3	0.0	0.0	0.0	0.0	11.1	16.7	0.0	28.6	7.4
		0.9	1.9	0.9	0.0	0.0	0.0	0.0	0.9	0.9	0.0	1.9	7.4

Coğrafi bölge farklılıklarına göre ahlak algısında farklılıklar olacağı ve bu durumun ahlaka ilişkin olarak geliştirilen metaforları da etkileyeceği düşünülmüştü. Katılımcıların ikamet ettikleri coğrafi bölge değişkeni ile kategoriler arasındaki ilişkileri gösteren Tablo 6'daki analiz sonuçlarına göre İç Anadolu bölgesinde ikamet edenler 'yol gösterici' (n=10, %21,3) kategorisinde en çok ve 'değer biçme' (n=1, %2,1) kategorisinde en az metafor üretmişlerdir. Akdeniz bölgesinde ikamet edenler ise 'sınırlayıcı' (n=6, %21,4) kategorisinde en çok metafor sunmuşlardır. Buna göre ahlak, İç Anadolu bölgesinde ikamet edenler tarafından daha çok yol gösterici olarak algılanmışken Akdeniz bölgesinde ikamet edenler tarafından ise sınırlayıcı bir unsur olarak düşünülmüştür.

3.5. Sosyo-Ekonomik Düzey Algısı ile Kategoriler Arasındaki İlişki

Tablo 7: Sosyo-ekonomik Düzey Algısı Açısından Kategorilerin Dağılımı

Sosyo-ekonomik düzey		Kategori											
		Sınırlayıcı	Yol göst.	Koruyucu	Yansıtıcı	İhtiyaç	Birleştirici	Çeşitlilik	İyileştirici	Geliştirici	Değer	Diğer	Toplam
N		1	3	2	1	3	1	0	1	1	2	0	15
Düşük	Sosyo-eko. düzey	6.7	20.0	13.3	6.7	20.0	6.7	0.0	6.7	6.7	13.3	0.0	100
	Kategori	6.7	21.4	16.7	9.1	27.3	10.0	0.0	11.1	16.7	50.0	0.0	13.9
	Toplam	0.9	2.8	1.9	0.9	2.8	0.9	0.0	0.9	0.9	1.9	0.0	13.9
N		12	11	6	10	7	5	6	5	5	0	5	72
Orta	Sosyo-eko. düzey	16.7	15.3	8.3	13.9	9.7	6.9	8.3	6.9	6.9	0.0	6.9	100.
	Kategori	80.0	78.6	50.0	90.9	63.6	50.0	66.7	55.6	83.3	0.0	71.4	66.7
	Toplam	11.1	10.2	5.6	9.3	6.5	4.6	5.6	4.6	4.6	0.0	4.6	66.7
N		2	0	4	0	1	4	3	3	0	2	2	21
Yüksek	Sosyo-eko. düzey	9.5	0.0	19.0	0.0	4.8	19.0	14.3	14.3	0.0	9.5	9.5	100.
	Kategori	13.3	0.0	33.3	0.0	9.1	40.0	33.3	33.3	0.0	50.0	28.6	19.4
	Toplam	1.9	0.0	3.7	0.0	0.9	3.7	2.8	2.8	0.0	1.9	1.9	19.4

Sosyo-ekonomik düzey algısı açısından farklı kategorilerde bulunmanın ahlak algısında farklılıklara neden olacağı ve bu durumun ahlaka ilişkin olarak geliştirilen metaforları da etkileyeceği düşünülmüştü. Katılımcıların sosyo-ekonomik düzey algısı değişkeni ile kategoriler arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 7'deki analiz sonuçlarına göre sosyo-ekonomik düzeylerini orta olarak algılayanların en çok 'sınırlayıcı' (n=12, %16,7) ve 'yansıtıcı' (n=10, %13,9) kategorilerinde metafor ürettikleri; yüksek olarak algılayanların ise en çok 'koruyucu' (n=4, %19,0) ve 'birleştirici' (n=4, %19,0) kategorilerinde metafor sundukları görülmektedir. Buna göre kendini orta sosyo-ekonomik düzeyde algılayanların ahlaka ilişkin olarak sınırlayıcı ve yansıtıcı atıflar yaptıkları ortaya çıkmıştır.

3.6. Ahlakî Tutuma Etki Eden Faktör ile Kategoriler Arasındaki İlişki

Tablo 8: Ahlakî Tutuma Etki Eden Faktör Açısından Kategorilerin Dağılımı

Ahlakî tutuma etki eden faktör*	Kategori										Toplam		
	Sınırlayıcı	Yol göst.	Koruyucu	Yansıtıcı	İhtiyaç	Birleştirici	Çeşitlilik	İyileştirici	Geliştirici	Diğer		Diğer	
N	1	5	3	2	3	2	1	4	3	0	0	24	
Anne	Ahlakî tutuma etki eden faktör	4.2	20.8	12.5	8.3	12.5	8.3	4.2	16.7	12.5	0.0	0.0	100.0
	Kategori	6.7	35.7	25.0	18.2	27.3	20.0	11.1	44.4	50.0	0.0	0.0	22.2
	Toplam	0.9	4.6	2.8	1.9	2.8	1.9	0.9	3.7	2.8	0.0	0.0	22.2
Baba	N	5	0	2	0	1	1	1	1	0	1	2	14
	Ahlakî tutuma etki eden faktör	35.7	0.0	14.3	0.0	7.1	7.1	7.1	7.1	0.0	7.1	3	100.0
	Kategori	33.3	0.0	16.7	0.0	9.1	10.0	11.1	11.1	0.0	0	6	13.0
	Toplam	4.6	0.0	1.9	0.0	0.9	0.9	0.9	0.9	0.0	0.9	1.9	13.0
Anne ve baba birlikte	N	7	7	4	7	7	4	6	3	3	2	5	55
	Ahlakî tutuma etki eden faktör	12.7	12.7	7.3	12.7	12.7	7.3	10.9	5.5	5.5	3.6	9.1	100.0
	Kategori	46.7	50.0	33.3	63.6	63.6	40.0	66.7	33.3	50.0	0	4	50.9
	Toplam	6.5	6.5	3.7	6.5	6.5	3.7	5.6	2.8	2.8	1.9	4.6	50.9
Arkadaşlar	N	2	0	1	2	0	2	0	0	0	0	0	7
	Ahlakî tutuma etki eden faktör	28.6	0.0	14.3	28.6	0.0	28.6	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	100.0
	Kategori	13.3	0.0	8.3	18.2	0.0	20.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	6.5
	Toplam	1.9	0.0	0.9	1.9	0.0	1.9	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	6.5
Öğretmenler	N	0	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	3
	Ahlakî tutuma etki eden faktör	0.0	33.3	33.3	0.0	0.0	33.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	100.0
	Kategori	0.0	7.1	8.3	0.0	0.0	10.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.8
	Toplam	0.0	0.9	0.9	0.0	0.0	0.9	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.8
Diğerleri	N	0	1	1	0	0	0	1	1	0	1	0	5
	Ahlakî tutuma etki eden faktör	0.0	20.0	20.0	0.0	0.0	0.0	20.0	20.0	0.0	0	0.0	100.0

													25.
Kategori	0.0	7.1	8.3	0.0	0.0	0.0	11.1	11.1	0.0	0	0.0	4.6	
Toplam	0.0	0.9	0.9	0.0	0.0	0.0	0.9	0.9	0.0	0.9	0.0	4.6	

* Sizce ahlak ile ilgili tutumlarınızın (duygu, düşünce, davranış) oluşumunda en çok kim etkili olmuştur?

Ahlakî tutuma etki eden faktörlerdeki çeşitliliğin ahlak algısında farklılıklara neden olacağı ve bu durumun ahlaka ilişkin olarak geliştirilen metaforları da etkileyeceği düşünülmüştü. Ahlakî tutuma etki eden faktör değişkeni ile kategoriler arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 8'deki analiz sonuçlarına göre ahlakî tutumlarına en çok etki eden faktör olarak *anne* cevabını verenlerin en fazla *yol gösterici* (n=5, %20,8); *baba* cevabını verenlerin ise en fazla 'sınırlayıcı' (n=5, %35,7) kategorilerinde metafor sundukları görülmektedir. Diğer yandan *anne ve babanın her ikisinin etki ettiğini* düşünenler ise 'sınırlayıcı', 'yol gösterici', 'yansıtıcı' ve 'ihtiyaç' kategorilerinin her birinde aynı sayıda (n=7, %12,7) metafor üretmişlerdir. Buna göre 'baba' cevabını verenlerin ahlakın sınırlayıcı yönüne atıf yaptıkları, 'anne' cevabını verenlerin ise yol gösterici yönüne işaret ettikleri söylenebilir. Hem anne hem de babalarının birlikte etkili olduğunu düşünen katılımcıların ise ahlakın dört farklı yönüne eşit düzeyde atıf yaptıkları tespit edilmiştir.

3.7. Toplumsal Ahlak Düzeyi Algısı ile Kategoriler Arasındaki İlişki

Tablo 9: Toplumsal Ahlak Düzeyi Algısı Açısından Kategorilerin Dağılımı

		Kategori											
		Sınırlayıcı	Yol göst.	Koruyucu	Yansıtıcı	İhtiyaç	Birleştirici	Çeşitlilik	İyileştirici	Geliştirici	Değer	Diğer	Toplam
Toplumsal ahlak düzeyi algısı*													
N		0	3	2	2	1	0	2	2	0	1	0	13
Çok kötü	Toplumsal ahlak düzeyi algısı	0.0	23.1	15.4	15.4	7.7	0.0	15.4	15.4	0.0	7.7	0.0	100.0
	% Kategori	0.0	21.4	16.7	18.2	9.1	0.0	22.2	22.2	0.0	25.0	0.0	12.0
Toplam		0.0	2.8	1.9	1.9	0.9	0.0	1.9	1.9	0.0	0.9	0.0	12.0

	N	7	4	3	3	4	1	4	2	4	2	3	37
Kötü	Toplumsal ahlak düzeyi												
	% algısı	18.9	10.8	8.1	8.1	10.8	2.7	10.8	5.4	10.8	5.4	8.1	100.0
	Kategori	46.7	28.6	25.0	27.3	36.4	10.0	44.4	22.2	66.7	50.0	42.9	34.3
	Toplam	6.5	3.7	2.8	2.8	3.7	0.9	3.7	1.9	3.7	1.9	2.8	34.3
	N	5	6	2	6	3	3	1	1	2	0	2	31
Normal	Toplumsal ahlak düzeyi												
	% algısı	16.1	19.4	6.5	19.4	9.7	9.7	3.2	3.2	6.5	0.0	6.5	100.0
	Kategori	33.3	42.9	16.7	54.5	27.3	30.0	11.1	11.1	33.3	0.0	28.6	28.7
	Toplam	4.6	5.6	1.9	5.6	2.8	2.8	0.9	0.9	1.9	0.0	1.9	28.7
	N	2	1	3	0	2	4	1	2	0	0	1	16
İyi	Toplumsal ahlak düzeyi												
	% algısı	12.5	6.3	18.8	0.0	12.5	25.0	6.3	12.5	0.0	0.0	6.3	100.0
	Kategori	13.3	7.1	25.0	0.0	18.2	40.0	11.1	22.2	0.0	0.0	14.3	14.8
	Toplam	1.9	0.9	2.8	0.0	1.9	3.7	0.9	1.9	0.0	0.0	0.9	14.8
	N	1	0	2	0	1	2	1	2	0	1	1	11
Çok iyi	Toplumsal ahlak düzeyi												
	% algısı	9.1	0.0	18.2	0.0	9.1	18.2	9.1	18.2	0.0	9.1	9.1	100.0
	Kategori	6.7	0.0	16.7	0.0	9.1	20.0	11.1	22.2	0.0	25.0	14.3	10.2
	Toplam	0.9	0.0	1.9	0.0	0.9	1.9	0.9	1.9	0.0	0.9	0.9	10.2

* Sizce toplumsal ahlakımız ne düzeydedir?

Toplumsal ahlak düzeyi algısındaki çeşitliliğin ahlak algısında farklılıklara neden olacağı ve bu durumun ahlaka ilişkin olarak geliştirilen metaforları da etkileyeceği düşünülmüştü. Toplumsal ahlak düzeyi algısı değişkeni ile kategoriler arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 9'daki analiz sonuçlarına göre toplumsal ahlak düzeyini *kötü* algılayanlar *sınırlayıcı* (n=7, %18,9) kategorisinde en çok metafor üretmişken, *normal* algılayanlar ise 'yol gösterici' (n=6, %19,4) ve 'yansıtıcı' (n=6, %19,4) kategorilerinde en çok metafor sunmuşlardır. Buna göre toplumsal ahlakımızın kötü durumda olduğunu dile getirenler ahlaka sınırlayıcı bir rol yüklemişlerken, toplumsal ahlakın normal durumda olduğunu belirtenler ise ahlakı en çok yol gösterici ve yansıtıcı olarak düşünmüşlerdir.

3.8. Ahlak Üzerinde En Etkili Faktör ile Kategoriler Arasındaki İlişki

Tablo 10: Ahlak Üzerinde En Etkili Faktör Açısından Kategorilerin Dağılımı

		Kategori												
		Sınırlayıcı	Yol göst.	Koruyucu	Yansıtıcı	İhtiyaç	Birleştirici	Çeşitlilik	İyileştirici	Geliştirici	Değer	Diğer	Toplam	
Ahlak üzerinde en etkili faktör*		N	7	10	3	5	5	4	3	3	3	2	3	48
Aile	Ahlak üzerinde en etkili faktör	%	14.6	20.8	6.3	10.4	10.4	8.3	6.3	6.3	6.3	4.2	6.3	100.0
	Kategori	%	46.7	71.4	25.0	45.5	45.5	40.0	33.3	33.3	50.0	50.0	42.9	44.4
	Toplam	%	6.5	9.3	2.8	4.6	4.6	3.7	2.8	2.8	2.8	1.9	2.8	44.4
	N		4	3	4	5	4	2	3	4	3	1	4	37
Toplum	Ahlak üzerinde en etkili faktör	%	10.8	8.1	10.8	13.5	10.8	5.4	8.1	10.8	8.1	2.7	10.8	100.0
	Kategori	%	26.7	21.4	33.3	45.5	36.4	20.0	33.3	44.4	50.0	25.0	57.1	34.3
	Toplam	%	3.7	2.8	3.7	4.6	3.7	1.9	2.8	3.7	2.8	0.9	3.7	34.3
	N		3	1	3	1	1	3	2	1	0	1	0	16
Din	Ahlak üzerinde en etkili faktör	%	18.8	6.3	18.8	6.3	6.3	18.8	12.5	6.3	0.0	6.3	0.0	100.0
	Kategori	%	20.0	7.1	25.0	9.1	9.1	30.0	22.2	11.1	0.0	25.0	0.0	14.8
	Toplam	%	2.8	0.9	2.8	0.9	0.9	2.8	1.9	0.9	0.0	0.9	0.0	14.8
	N		1	0	2	0	1	1	1	1	0	0	0	7
Fikrim yok	Ahlak üzerinde en etkili faktör	%	14.3	0.0	28.6	0.0	14.3	14.3	14.3	14.3	0.0	0.0	0.0	100.0
	Kategori	%	6.7	0.0	16.7	0.0	9.1	10.0	11.1	11.1	0.0	0.0	0.0	6.5
	Toplam	%	0.9	0.0	1.9	0.0	0.9	0.9	0.9	0.9	0.0	0.0	0.0	6.5
	N		1	0	2	0	1	1	1	1	0	0	0	7

* Sizce bir toplumun ahlakı üzerinde en çok hangisi etkilidir?

Ahlak üzerinde en etki eden faktörlerdeki çeşitliliğin ahlak algısında farklılıklara neden olacağı ve bu durumun ahlaka ilişkin olarak geliştirilen metaforları da etkileyeceği düşünülmüştü. Ahlak üzerinde en etkili faktör değişkeni ile kategoriler arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 10'daki analiz sonuçlarına göre *aile* cevabını verenler en çok *yol gösterici*

(n=10, %20,8) kategorisinde metafor üretmişlerken *toplum* cevabını verenler ise *yansıtıcı* (n=5, %13,5) kategorisinde en çok metafor sunmuşlardır. Buna göre ahlak üzerinde ailenin en çok etkili olduğunu düşünenler ahlakı bir yol gösterici olarak algılamakta, ahlak üzerinde toplumun en etkili faktör olduğunu düşünenler ise ahlakı yansıtıcı bir unsur olarak düşünmektedirler.

3.9. Türkiye'nin Ahlakî Durumu Algısı ile Kategoriler Arasındaki İlişki

Tablo 11: Türkiye'nin Ahlakî Durumu Algısı Açısından Kategorilerin Dağılımı

Türkiye'nin ahlakî durumu algısı*		Kategori										Toplam	
		Sınırlayıcı	Yol göst.	Koruyucu	Yansıtıcı	İhtiyaç	Birleştirici	Çeşitlilik	İyileştirici	Geliştirici	Değer		Diğer
Kesinlikle katılmıyorum	N	3	5	1	1	0	0	2	2	2	0	0	16
	Türkiye'nin ahlakî durumu algısı	18.8	31.3	6.3	6.3	0.0	0.0	12.5	12.5	12.5	0.0	0.0	100.0
	Kategori	20.0	35.7	8.3	9.1	0.0	0.0	22.2	22.2	33.3	0.0	0.0	14.8
	Toplam	2.8	4.6	0.9	0.9	0.0	0.0	1.9	1.9	1.9	0.0	0.0	14.8
	%												
Katılmıyorum	N	5	8	5	7	8	5	3	3	3	2	5	54
	Türkiye'nin ahlakî durumu algısı	9.3	14.8	9.3	13.0	14.8	9.3	5.6	5.6	5.6	3.7	9.3	100.0
	Kategori	33.3	57.1	41.7	63.6	72.7	50.0	33.3	33.3	50.0	0	4	50.0
	Toplam	4.6	7.4	4.6	6.5	7.4	4.6	2.8	2.8	2.8	1.9	4.6	50.0
	%												
Katlıyorum	N	6	1	2	3	1	2	3	3	1	1	2	25
	Türkiye'nin ahlakî durumu algısı	24.0	4.0	8.0	12.0	4.0	8.0	12.0	12.0	4.0	4.0	8.0	100.0
	Kategori	40.0	7.1	16.7	27.3	9.1	20.0	33.3	33.3	16.7	0	6	23.1
	Toplam	5.6	0.9	1.9	2.8	0.9	1.9	2.8	2.8	0.9	0.9	1.9	23.1
	%												

Kesinlikle katılıyorum	N	1	0	4	0	2	3	1	1	0	1	0	13
	Türkiye'nin ahlakî durumu												
% algısı	7.7	0.0	30.8	0.0	15.4	23.1	7.7	7.7	0.0	7.7	0.0		100.0
Kategori	6.7	0.0	33.3	0.0	18.2	30.0	11.1	11.1	0.0	0	0.0		12.0
Toplam	0.9	0.0	3.7	0.0	1.9	2.8	0.9	0.9	0.0	0.9	0.0		12.0

* "Türkiye, dünyadaki en ahlaklı ülkelerden biridir" fikrine ne düzeyde katılıyorsunuz?

Türkiye'nin ahlakî durumu algısındaki çeşitliliğin ahlak algısında farklılıklara neden olacağı ve bu durumun ahlaka ilişkin olarak geliştirilen metaforları da etkileyeceği düşünülmüştü. Türkiye'nin ahlakî durumu algısı değişkeni ile kategoriler arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 11'deki analiz sonuçlarına göre *katılmıyorum* cevabını verenler en çok *yol gösterici* (n=8, %14,8) ve *'ihtiyaç'* (n=8, %14,8) kategorilerinde metafor üretmişlerken *katılıyorum* cevabını verenler ise *sınırlayıcı* (n=6, %24,0) kategorisinde en çok metafor sunmuşlardır. Buna göre Türkiye'nin dünyadaki en ahlaklı ülkelerden biri olduğu görüşüne katılmayanlar ahlakî yol gösterici ve ihtiyaç olarak algılamışlarken, bu görüşe katılanlar ise ahlaka sınırlayıcı bir rol biçmişlerdir.

Tartışma

Ahlak kurallarının doğrudan hukuki bir yaptırımı olmayabilir ama toplumsal açıdan değerlendirildiğinde bireyin davranışlarını şekillendiren bir unsurdur.¹⁷ Sumner tarafından ahlak, gelenek-göreneklerden daha fazla toplumsal yaptırımları olan sosyal bir norm olarak ifade edilir.¹⁸ Diğer yandan din ve hukukta olduğu gibi ahlakî kurallar dikkate alınarak yapılan düzenlemeler insan hürriyetinin çerçevesini çizer.¹⁹ Durkheim ise ahlakın düzen, vazgeçme ve özgürlük olmak üzere üç temel ilkesi olduğunu belirtir.²⁰ Dolayısıyla ahlak

¹⁷ Ali Akdoğan, "Bireysel ve Toplumsal Hayatta Ahlaka Olan İhtiyaç ve İslam", *Ekev* 8/18 (2014), 194.

¹⁸ William Graham Sumner, *Folkways* (New York: Dover Pub., 1959), 28.

¹⁹ Recep Kılıç, "Ahlak Kavramının Analizi". *İslam Ahlakı ve Sevgi* (Ankara: TDV Yayınevi, 2006), 37-48.

²⁰ Emile Durkheim - Paul Fauconnet, *Terbiye ve Sosyoloji*, çev. İ. Memduh Seydol (İstanbul: Sinan Matbaası, 1950), 25-26.

kavramının çok farklı boyutlardan oluştuğu ve birçok faktör ile ilişki içinde olduğu söylenebilir.

Ahlak gelişimi; kişilik gelişimi, toplumsal gelişim ve duygusal gelişim ile çok yakından ilişkilidir ve bazı gelişim kuramcıları ahlakî gelişimi, kişilik gelişiminin ya da toplumsal gelişimin içinde incelemişlerdir.²¹ Ahlakî gelişim sürecinde cinsiyetler arasında benzerlikler ve farklılıklar görülür. Bu bağlamda araştırma bulgularına bakıldığında hem kız hem de erkek katılımcılar tarafından ahlakın 'sınırlayıcı' özelliğine atıflar yapılması cinsiyetler arasındaki benzerliği gösterir. Diğer yandan kızların ahlakın 'yol gösterici' yönüne daha fazla atıf yaptıkları halde erkeklerin 'birleştirici' yönüne daha fazla işaret etmeleri ise cinsiyetler arasındaki farklılıklar olması ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Yapılan bazı araştırmalarda kız öğrencilerin erkek öğrencilerden ahlakî olarak daha olgun oldukları tespit edilmişken²² bazı araştırmalarda ise erkeklerin ahlakî olgunluk düzeyinin kızlardan daha yüksek olduğuna ulaşılmıştır.²³ Bazılarında ise cinsiyetler arasında herhangi bir farklılık elde edilememiştir.²⁴ Diğer yandan ahlakî yargı

²¹ Abanoz, Süleyman, "6-12 Yaş Arası Çocukların Dinî ve Ahlakî Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü." *Türk Din Psikolojisi Dergisi* /1 (2008), 119-148.

²² Şengün, *Lise Öğrencilerinin Ahlakî Olgunluk Düzeyleri*, 124; Kaya - Aydın, "Üniversite Öğrencilerinin Dinî İnanç İle Ahlakî Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", 24; Aktaş - Kartopu, "Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Eğilimlerine Göre Ahlakî Olgunluk Düzeylerinin İncelenmesi", 121-143; Ahmet Alkal - Mehmet Kök, "Ahlakî Olgunluğun Yordanmasında Kişilik Özelliklerin ve Bazı Değişkenlerin Etkisinin İncelenmesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 22/2 (2016), 509-529; Savaş, *Üniversite Öğrencilerinde Ahlakî Olgunluk, Sosyal İyi Oluş Ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*, 35;

²³ Fatih Evli, *Üniversite Takımlarında Farklı Branşlardaki Sporcuların Ahlakî Olgunluk ve Sosyal Bütünleşme Düzeyleri* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 53.

²⁴ Engin Efek vd., "Spor Bilimleri Alanında Okuyan Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Gelişim Düzeyleriyle Spor Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Journal of Social And Humanities Sciences Research* 5/29 (2018), 3898; Bilal Söylemez - Cemil Oruç, "Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargı Düzeylerinin Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Turkish Studies* 13/19 (2018), 1605; Nurten Kmtar, "İngiltere'li Türk-Müslüman Gençlerde Dindarlık ve Ahlakî Olgunluk", *The Journal of Social Science* 5/10 (2021), 487; Hacı Yusuf Acuner, *14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlakî Yargı Gelişimi ve Ahlak*

açısından cinsiyetler arasında farklılıkların olduğuna ulaşan araştırmalar mevcutken,²⁵ bazı çalışmalarda ise cinsiyet açısından ahlakî yargı açısından herhangi bir farklılığa ulaşamamıştır.²⁶

Ahlakî değerler kişiliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Bu nedenle ahlakî değerler hem bebeklik çağından başlayarak insanın iyi, güzel, olumlu değerlerle yetiştirilmesi için hem de birey ve toplumun barış, huzur ve mutluluğu için önemlidir.²⁷ Ahlakî değerlerin edinilmesi, çocuğun manevi açıdan gelişmesi, şahsiyetinin oluşması ve bilişsel gelişimiyle yakından ilişkilidir.²⁸ Bunun yanında küçük yaşlardan itibaren ahlakî değerlere önem verilirse güçlü bir şahsiyet oluşur.²⁹ Bu nedenle ahlakî gelişim açısından yaş grupları arasında farklılıklar görüldüğü söylenebilir. Bu bağlamda araştırma bulgularına bakıldığında 21 yaş ve altındaki katılımcıların ahlakın iyileştirici yönüne ve 22 yaş grubundakilerin ise ahlakın koruyucu yönüne ilişkin atıflar yapmaları yaş grupları arasında ahlak algısındaki farklılığı açıklayabilir. Yapılan araştırmalara bakıldığında ahlakî olgunluk düzeyinin yaşa göre değişiklik göstermediğini tespit eden araştırmaların³⁰ yanında, yaş

Eğitimi (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 71.

²⁵ Mevlüt Kaya, *Bazı Kişisel Değişkenlere Göre Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargıları* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 94; Harun Süslü, *Din ve Ahlak İlişkisine Sosyolojik Bir Yaklaşım: İncesu Örneği* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 97.

²⁶ Filiz Gültekin, *Psikoloji, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Sosyal Hizmet Öğrencilerinde Üniversite Eğitiminin Ahlakî Yargı Yeteneğine Etkisi*. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 49.

²⁷ Kızıler, "Ahlakî Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi", 5-17

²⁸ Yener Özen, "Etik mi? Ahlak mı? Modernite mi? Medeniyet mi?", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/5 (2011), 63-87.

²⁹ M. Naci Kula, "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 56.

³⁰ Şengün, *Lise Öğrencilerinin Ahlakî Olgunluk Düzeyleri*, 128; Osman Savaş, *Üniversite Öğrencilerinde Ahlakî Olgunluk, Sosyal İyi Oluş ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi* (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 52.

arttıkça ahlakî olgunluk düzeyinin de arttığını tespit eden araştırmalar³¹ da mevcuttur. Bununla paralel olarak ahlakî yargı ile yaş arasında anlamlı farklılık olmadığına ulaşan araştırmaların yanında,³² ahlakî yargı puanlarının yaşa göre arttığını tespit eden bir araştırma³³ da mevcuttur.

Ahlakî değerler insanoğluna diğer insanları düşünme, başkalarına zarar vermeden yaşama ve hatta onlara faydalı olma duygusu aşılardır.³⁴ Bireyin köy, ilçe ve il merkezinde yaşaması onun ahlak algısının yönünü ve niteliğini doğrudan etkiler. Bu nedenle farklı yerleşim yerlerinde ikamet etmenin, bireyin ahlak algılarında farklılıklara yol açacağı söylenebilir. Bu bağlamda araştırma bulguları değerlendirildiğinde il merkezinde ikamet edenlerin ahlakın 'yol gösterici', ilçe merkezinde ikamet edenlerin 'koruyucu' ve köy/kasabada ikamet edenlerin ise 'sınırlayıcı' yönüne en çok atıfta bulunmaları, bireyin ahlak algısının ikamet edilen yerleşim birimine göre farklılaşmasını açıklayabilir. Yapılan araştırmalara bakıldığında yerleşim yeri değişkeni ile ahlakî olgunluk düzeyi arasındaki ilişkiye yönelik çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre en yüksek ahlakî olgunluk puanına ilçe merkezinde oturanların³⁵, en düşük puana köyde ikamet edenlerin,³⁶ en düşük puana şehir merkezinde ikamet edenlerin³⁷ olduğunu tespit eden çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bunun yanında yerleşim yerine göre ahlakî olgunlukta herhangi bir farklılık olmadığına ulaşan bir çalışma da

³¹ Kımtar, "İngiltere'li Türk-Müslüman Gençlerde Dindarlık ve Ahlakî Olgunluk", 474-499; Alkal - Kök, "Ahlakî Olgunluğun Yordanmasında Kişilik Özelliklerin ve Bazı Değişkenlerin Etkisinin İncelenmesi", 519.

³² Söylemez - Oruç, "Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargı Düzeyleri"; Kaya, Bazı Kişisel Değişkenlere Göre Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargıları, 96; Evli, Üniversite Takımlarında Farklı Branşlardaki Sporcuların Ahlakî Olgunluk ve Sosyal Bütünleşme Düzeyleri, 58.

³³ Gültekin, Psikoloji, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Sosyal Hizmet Öğrencilerinde Üniversite Eğitiminin Ahlakî Yargı Yeteneğine Etkisi, 52.

³⁴ Akdoğan, "Bireysel ve Toplumsal Hayatta", 194.

³⁵ Şengün, *Lise Öğrencilerinin Ahlakî Olgunluk Düzeyleri*, 124; Savaş, Üniversite Öğrencilerinde Ahlakî Olgunluk, Sosyal İyi Oluş ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, 140.

³⁶ Savaş, Üniversite Öğrencilerinde Ahlakî Olgunluk, Sosyal İyi Oluş ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, 54.

³⁷ Şengün, *Lise Öğrencilerinin Ahlakî Olgunluk Düzeyleri*, 140.

vardır.³⁸ Bunun paralel olarak ahlakî yargı düzeyinin en yüksek ilçede olduğunu,³⁹ en yüksek şehir merkezinde ikamet edenlerde olduğunu,⁴⁰ en düşük köyde ikamet edenlerde olduğunu⁴¹ tespit eden çalışmalar da mevcuttur.

Toplumlar ahlakî açıdan birbirlerinden farklılık gösterirken, aynı toplumdaki bireylerin ahlakî özellikleri benzerlik gösterir.⁴² Coğrafi bölgeler arasındaki kültür, gelenek-görenek, yaşam tarzı gibi farklılıklar bu bölgelerde yaşayanların ahlak algılarında farklılaşmalara yol açabilir. Bu bağlamda araştırmanın bulgularına bakıldığında İç Anadolu bölgesinde ikamet edenlerin ahlakın en çok yol gösterici; Akdeniz bölgesinde yaşayanların ise en çok sınırlayıcı özelliğine dair düşünce beyan etmelerinin coğrafi bölgeler arasında ahlakî farklılıklar olması beklentisiyle paralellik gösterdiği söylenebilir. Yapılan bir çalışmada⁴³ ise ahlakî olgunluk düzeyinin coğrafi bölgelere göre değişiklik göstermediği tespit edilmiştir.

Kimlik kazanımı ve benliğin şekillenmesi süreçlerine etki eden unsurlardan birinin sosyo-ekonomik düzey olduğu söylenebilir. Ahlak normlarının kazanılması ve bireyin ahlakî düşünce yapısının şekillenmesi hem kendi hem de ailevi sosyo-ekonomik durumundan etkilenir. Bireyin ahlaka ilişkin algılarının oluşumunda bu durumun oldukça etkili bir faktör olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda araştırma bulguları değerlendirildiğinde sosyo-ekonomik düzeyini 'orta' düzeyde algılayanların ahlakın 'sınırlayıcı' ve 'yansıtıcı'; 'yüksek' düzeyde algılayanların ise 'koruyucu' ve 'birleştirici' yönlerine vurgu yapmaları,

³⁸ Kaya - Aydın, "Üniversite Öğrencilerinin Dinî İnanç İle Ahlakî Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", 32.

³⁹ Gültekin, Psikoloji, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Sosyal Hizmet Öğrencilerinde Üniversite Eğitiminin Ahlakî Yargı Yeteneğine Etkisi, 53.

⁴⁰ Söylemez - Oruç, "Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargı Düzeyleri"; Kaya, *Bazı Kişisel Değişkenlere Göre Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargıları*, 1607.

⁴¹ Söylemez - Oruç, "Üniversite öğrencilerinin Ahlakî Yargı düzeyleri", 1607; Gültekin, Psikoloji, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Sosyal Hizmet Öğrencilerinde Üniversite Eğitiminin Ahlakî Yargı Yeteneğine Etkisi, 54.

⁴² Akdoğan, "Toplumsal ahlak sorunları", 181-199.

⁴³ Savaş, Üniversite Öğrencilerinde Ahlakî Olgunluk, Sosyal İyi Oluş ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, 56.

sosyo-ekonomik açıdan ahlak algısındaki farklılaşmayı açıklayabilir. Yapılan araştırmalara bakıldığında sosyo-ekonomik düzey arttıkça ahlakî olgunluk düzeyinin de arttığına⁴⁴ ve sosyo-ekonomik düzey ile ahlakî olgunluk düzeyi arasında farklılıklar olduğuna⁴⁵ ulaşılmıştır. Bunun yanında sosyo-ekonomik düzey ile ahlakî olgunluk düzeyleri arasında farklılıklara ulaşamayan bir araştırmaya da rastlanmıştır.⁴⁶ Bununla paralel olarak ahlakî duyarlılık ile sosyo-ekonomik düzey arasında farklılıklara ulaşan bir araştırmaya ulaşılmışken⁴⁷ bu iki değişken arasında anlamlı farklılıklara ulaşamayan araştırmalar da mevcuttur.⁴⁸

Ahlakî değerler, insanca yaşamının yollarını gösterir ve ahlakî değerlere bağlı hayat, insanlığı iyiye ve güzele ulaştırır.⁴⁹ Anne ve baba faktörünün bu değerlerin çocuklara verilmesinde farklılıklar oluşturduğu söylenebilir. Bu bağlamda araştırmanın bulguları değerlendirildiğinde ahlakî tutuma etki eden en önemli faktör olarak 'anne' cevabını verenlerin ahlakın en çok 'yol gösterici'; 'baba' cevabını verenlerin ise en çok 'sınırlayıcı' yönüne vurgu yapmalarının bu durum ile paralellik gösterdiği söylenebilir.

Sosyal yaşamımızda ahlakî değerler, yadsınmayacak bir anlam ve önem taşır.⁵⁰ Çünkü toplumdaki bireyleri bir araya getiren ve aralarında kaynaşmayı sağlayan en önemli bağlardan birisi de ahlakî bağlardır. Diğer yandan ahlak, birlikte yaşamının söz konusu olduğu ortamlarda

⁴⁴ Kımtar, "İngiltere'li Türk-Müslüman Gençlerde Dindarlık ve Ahlakî Olgunluk", 474-499.

⁴⁵ Şengün, *Lise Öğrencilerinin Ahlakî Olgunluk Düzeyleri*, 164; Savaş, Üniversite Öğrencilerinde Ahlakî Olgunluk, Sosyal İyi Oluş ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, 57; Alkal – Kök, "Ahlakî Olgunluğun Yordanmasında Kişilik Özelliklerin ve Bazı Değişkenlerin Etkisinin İncelenmesi", 523; Evli, Üniversite Takımlarında Farklı Branşlardaki Sporcuların Ahlakî Olgunluk ve Sosyal Bütünleşme Düzeyleri, 60.

⁴⁶ Kaya – Aydın, "Üniversite Öğrencilerinin Dinî İnanç ile Ahlakî Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", 31.

⁴⁷ Türkan Karaca, "Hemşirelik Öğrencilerinin Ahlakî Duyarlılıklarının İncelenmesi", *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi* 5/1 (2018), 26.

⁴⁸ Söylemez - Oruç, "Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargı Düzeyleri", 1608; Kaya, *Bazı Kişisel Değişkenlere Göre Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargıları*, 126.

⁴⁹ Akdoğan, "Toplumsal Ahlak Sorunları", 181-199.

⁵⁰ Akdoğan, "Bireysel ve Toplumsal Hayatta", 194.

gündeme gelen ve geçerli olan bir kavramdır.⁵¹ Bu düzlemde ahlak, toplum hayatının olmazsa olmaz şartlarından biridir. Çünkü neyin iyi, neyin kötü olduğu hakkında ortak bir anlayış bulunmazsa, insanlar arasında düzen ve huzur yerine kargaşa hüküm sürer.⁵² Bu nedenle toplumun ahlak düzeyi bireylerin ahlak algılarında farklılaşmalara neden olur. Araştırma bulgularında toplumsal ahlak düzeyini kötü olarak görenlerin ahlakı en çok sınırlayıcı; normal olarak görenlerin ise en çok yol gösterici ve yansıtıcı yönüne vurgu yapmaları bu durumu destekler mahiyettedir.

Ahlak, düzenlemeler vasıtasıyla insanların bir arada huzur içinde yaşamalarını sağlar.⁵³ Diğer yandan Kur'an ise ahlakî erdemleri, kişiyi karakter ve toplumsal statü açısından yükselten davranışlar olarak değerlendirir.⁵⁴ Bu açıdan hem toplumun kendisi hem de aile ve dinî inanç gibi unsurlar ahlak algısında farklılıklara yol açabilir. Araştırma bulguları bu bağlamda değerlendirildiğinde ahlak üzerinde en etkili faktörün 'aile' olduğunu belirtenlerin ahlakın en çok 'yol gösterici'; 'toplum' olduğunu ifade edenlerin ise en çok 'yansıtıcı' yönüne dair düşünceler dile getirmeleri bu durum ile paralellik gösterir.

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar her insan ve toplumun ahlakî bir yapısı bulunur.⁵⁵ Çünkü ahlakî değerlere bireysel açıdan olduğu gibi toplumsal açıdan da ihtiyaç duyulur.⁵⁶ Diğer yandan her toplumun kendine has bir ahlak anlayışı vardır⁵⁷ ve ahlak toplumların sürekliliği için çok önemlidir.⁵⁸ Bu nedenle bireyin içinde yaşadığı toplumu diğer toplumlarla kıyaslamasının onun ahlak algısında

⁵¹ Ö. Naci Soykan, "Genel Geçer Bir Ahlak Olanaklı Mıdır?", *Değerler ve Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan vd. (İstanbul: Dem Yayınları, 2007), 51.

⁵² Hamdi Kızıler, "Ahlakî Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi", *Millî Eğitim* /204 (2014), 5-17.

⁵³ Kızıler, "Ahlakî Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi", 5-17.

⁵⁴ Eren, "Toplumsal Norm, Ahlak ve Din", 289-316.

⁵⁵ Akdoğan, "Toplumsal Ahlak Sorunları", 181-199.

⁵⁶ Akdoğan, "Bireysel ve Toplumsal Hayatta", 193.

⁵⁷ Nurettin Topçu, *Ahlâk* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 17.

⁵⁸ Nermin Ç. Arıdağ - Asuman Yüksel, "Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargı Yetenekleri ile Empati Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 10/2 (2010), 683-727.

farklılıklara neden olacağı ifade edilebilir. Araştırma bulgularına bakıldığında Türkiye'nin dünyadaki en ahlaklı ülkelerden biri olduğu fikrine katılmayanların, ahlakın en çok 'yol gösterici' ve 'ihtiyaç' yönüne dair düşünceler beyan etmeleri; bu fikre katılanların ise ahlakın en çok 'sınırlayıcı' yönüne vurgu yapmaları bu durum ile benzerlik gösterir.

Sonuç

Toplumsal hayatın ve bireyin yaşamının en önemli unsurlarından biri olan ahlaka yönelik farklı yaklaşımların olması beklenen bir durumdur. Bunun yanında aynı kültür içinde yetişen bireylerin ahlak kavramına yaptıkları atıflar arasında farklılıklar olacağı söylenebilir. Bu bağlamda ahlaka yönelik algıların metafor yöntemiyle araştırılması bireylerin zihin dünyasında ahlakın nasıl bir yere sahip olduğuna yönelik verilere erişmeye, ahlaka yönelik olarak daha detaylı bilgilere ulaşmaya ve elde edilen verileri daha sistematik olarak incelemeye imkân sağlar. Bu kapsamda çalışmada mecazlar yoluyla veri toplama tekniği yardımıyla, üniversite öğrencilerinin ahlak algılarına ilişkin bilgiler elde edilmiştir. Çalışma kapsamında ulaşılan veriler hem literatürdeki ahlak ile ilişkili araştırmaların verileri hem de alan uzmanlarının görüşleri yardımıyla belirlenen kategorilere yerleştirilmiştir. Böylece ahlak kavramına ilişkin olarak 108 örneklem tarafından 95 farklı metafor üretildiğine ulaşılmış ve bu metaforlardan 11 çeşit kategori meydana getirilmiştir. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre katılımcıların %13,88'i (n=15) 'sınırlayıcı', %12,96'sı (n=14) 'yol gösterici', %11,11'i (n=12) 'koruyucu', %10,18'i (n=11) 'yansıtıcı' ve 'ihtiyaç', %9,25'i (n=10) 'birleştirici', %8,33'ü (n=9) 'çeşitlilik' ve 'iyileştirici', %5,55'i (n=6) 'geliştirici', %3,78'i (n=4) 'değer biçme' ve %6,48'i (n=7) 'diğer' kategorilerinde metafor üretmişlerdir.

Ahlaka yönelik geliştirilen metaforlardan oluşturulan kategoriler ile örnekleme dair bazı değişkenler arasındaki ilişkilere yönelik olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Bayan öğrenciler ahlakın 'sınırlayıcı' ve 'yol gösterici' yönüne dair daha fazla metafor sunmuşlarken, erkek öğrenciler ise ahlakın 'sınırlayıcı' ve 'birleştirici' özelliğini daha çok dile getirmişlerdir.
- 21 yaş ve altındaki öğrenci grubu ahlakın en çok 'iyileştirici' yönüne, 22 yaş grubu ise ahlakın en çok 'koruyucu' yönüne vurgu yapmışlardır.

- İl merkezinde ikamet eden öğrenciler ahlakın en çok 'yol gösterici' yönüne, ilçe merkezinde ikamet edenler en çok 'koruyucu' yönüne, köy/kasabada ikamet edenler ise en çok 'sınırlayıcı' yönüne işaret etmişlerdir.

- İç Anadolu bölgesinde yaşayan öğrenciler ahlakın en çok 'yol gösterici' yönüne, Akdeniz bölgesinde yaşayanlar ise en çok 'sınırlayıcı' yönüne dair düşünceler dile getirmişlerdir.

- Sosyo-ekonomik düzeyini 'orta' düzey olarak algılayan öğrenciler ahlakın en çok 'sınırlayıcı' ve 'yansıtıcı' yönüne işaret etmişlerken; 'yüksek' düzey olarak algılayanlar ise ahlakın en çok 'koruyucu' ve 'birleştirici' yönüne vurgu yapmışlardır.

- Ahlakî tutuma en çok etki eden faktörün 'anne' olduğunu düşünen öğrenciler ahlakın en çok 'yol gösterici' yönüne dair düşünceler dile getirmişken, 'baba' olduğunu düşünenler ise ahlakın en çok 'sınırlayıcı' yönüne vurgu yapmışlardır.

- Toplumsal ahlak düzeyinin hangi durumda olduğu ile ilgili soruya 'kötü' diyen öğrenciler ahlakın en çok 'sınırlayıcı' rolüne dikkat çekmişken, 'normal' diyenler ise en çok 'yol gösterici' ve 'yansıtıcı' yönüne işaret etmişlerdir.

- Ahlak üzerinde en etkili faktörün ne olduğu sorusuna 'aile' cevabını veren öğrenciler ahlakın 'yol gösterici' yönüne, 'toplum' cevabını verenler ise 'yansıtıcı' yönüne dair daha fazla metafor üretmişlerdir.

- Türkiye'nin dünyadaki en ahlaklı ülkelerden biri olduğu fikrine 'katılmıyorum' cevabını veren öğrenciler ahlakın en çok 'yol gösterici' ve 'ihtiyaç' yönüne işaret ederken, bu soruya 'katılıyorum' cevabını veren öğrenciler ise ahlakın en çok 'sınırlayıcı' özelliğine dair düşünceler dile getirmişlerdir.

Kaynakça

Abanoz, Süleyman. "6-12 Yaş Arası Çocukların Dinî ve Ahlakî Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü". *Türk Din Psikolojisi Dergisi* /1 (2008), 119-148.

Acuner, Hacı Yusuf. *14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlakî yargı Gelişimi ve Ahlak Eğitimi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2004.

- Akdoğan, Ali. "Toplumsal Ahlak Sorunları Karşısında İslam Ahlakının Rolüne Sosyolojik Bir Bakış". *Akademik Araştırmalar Dergisi* /42 (2009), 181-199.
- Akdoğan, Ali. "Bireysel ve Toplumsal Hayatta Ahlaka Olan İhtiyaç ve İslam". *Ekev* 8/18 (2014),179-194.
- Aktaş, Hamza - Kartopu, Saffet. "Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Eğilimlerine Göre Ahlakî olgunluk Düzeylerinin İncelenmesi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/35 (2016), 121-143.
- Alkal, Ahmet – Kök, Mehmet. "Ahlakî Olgunluğun Yordanmasında Kişilik Özelliklerinin ve Bazı Değişkenlerin Etkisinin İncelenmesi". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 22/2 (2016), 509-529.
- Altunışık, Mehmet Akif. "Bireysel-Toplumsal Farklılıklar ve Ahlakî Görecelik Sorunu". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2018), 261-282.
- Arıdağ, Nermin Ç. - Yüksel, Asuman. "Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî yargı Yetenekleri ile Empati Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi." *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 10/2 (2010), 683-727.
- Aydın, Mehmet Salih. *Tanrı-Ahlak İlişkisi*. Ankara: TDV Yay., 1991.
- Cesur, Sevim vd. "Bana Göre Ahlak: Sıradan İnsanın Ahlakı Kavramsallaştırması". *Türk Psikoloji Yazıları* 23/45 (2020), 115-144.
- Çağrı, Mustafa. "Ahlak". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/10-14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1989.
- Dağcı, Abdullah - Kartopu, Saffet. "University Students' Perceptions Regarding The Holy Qur'an: A Metaphorical Study on Muslim Turk Sample". *Turkish Studies* 11/7 (2016), 101-120.
- Durkheim, Emile - Fauconnet, Paul. *Terbiye ve Sosyoloji*, çev. İ. Memduh Seydol. İstanbul: Sinan Matbaası, 1950.
- Efek, Engin - Sivrikaya, Ömer - Sadık, Reşat. "Spor Bilimleri Alanında Okuyan Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Gelişim Düzeyleriyle Spor Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Journal of Social And Humanities Sciences Research* 5/29 (2018), 3895-3903.
- Eren, Selim. "Toplumsal Norm, Ahlak ve Din". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2007), 289-316.

- Evli, Fatih. *Üniversite Takımlarında Farklı Branşlardaki Sporcuların Ahlakî Olgunluk ve Sosyal Bütünleşme Düzeyleri*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. 2018.
- Gültekin, Filiz. *Psikoloji, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Sosyal Hizmet Öğrencilerinde Üniversite Eğitiminin Ahlakî yargı Yeteneğine Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. 2008.
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1988.
- Karaca, Türkan. "Hemşirelik Öğrencilerinin Ahlakî Duyarlılıklarının İncelenmesi". *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi* 5/1 (2018), 24-30.
- Karaköse, Ayşe. "Sosyolojik Yönüyle Ahlak". *Bilimname* 23/2 (2012), 149-172.
- Kartopu, Saffet – Dağcı, Abdullah. "Üniversite Öğrencilerinin Hz. Muhammed'e Yönelik Algıları: Metaforik Bir Araştırma". *The Journal of Academic Social Science Studies* 34/2 (2015), 217-235.
- Kaya, Mevlüt. *Bazı Kişisel Değişkenlere Göre Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî yargıları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. 1993.
- Kaya, Mevlüt - Aydın, Cüneyd. "Üniversite Öğrencilerinin Dinî İnanç ile Ahlakî olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /30 (2011), 15-42.
- Kılıç, Recep. *Ahlakın Dinî Temelleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Kılıç, Recep. "Ahlak Kavramının Analizi". *İslam Ahlakı ve Sevgi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kılıç, Ünal. "Hz. Peygamber'in Ahlakı ve Güzel Ahlaka Verdiği Önem". *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2009), 79-97.
- Kımtır, Nurten. "İngiltere'li Türk-Müslüman Gençlerde Dindarlık ve Ahlakî Olgunluk". *The Journal of Social Science* 5/10 (2021), 474-499.
- Kızıler, Hamdi. "Ahlakî Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi". *Milli Eğitim* /204 (2014), 5-17.
- Kula, M. Naci. "Gençlik Döneminde Kimlik ve Din". *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Özen, Yener. "Etik mi? Ahlak mı? Modernite mi? Medeniyet mi?". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/5 (2011), 63-87.

- Özen, Yener. "Değerlerin Kişilik ve Kimlik Kazanımındaki Rolü". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/4 (2012), 167-181.
- Öztürk, Mahmut. "Müslüman Ahlakının Toplumsal Barışa Katkısı". *Farklı Yönleriyle İslam Ahlakı*. ed. Mahmut Öztürk. İstanbul: Nida Akademi, 2019.
- Savaş, Osman. *Üniversite Öğrencilerinde Ahlakî Olgunluk, Sosyal İyi Oluş ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2019.
- Soykan, Ö. Naci. "Genel Geçer Bir Ahlak Olanaklı Mıdır?". *Değerler ve Eğitimi*. ed. R. Kaymakcan vd. 45-54. İstanbul: DEM Yayınları, 2007.
- Söylemez, Bilal – Oruç, Cemil. "Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî yargı Düzeylerinin Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi". *Turkish Studies* 13/19 (2018), 1595-1614.
- Sumner, William Graham. *Folkways*. New York: Dover Publisher, 1959.
- Süslü, Harun. *Din ve Ahlak İlişkisine Sosyolojik Bir Yaklaşım: İncesu Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2006.
- Şengün, Mustafa. *Lise Öğrencilerinin Ahlakî Olgunluk Düzeylerinin Bazı Kişisel Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. 2008.
- Topçu, Nurettin. *İsyah Ahlakı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- Topçu, Nurettin. *Ahlâk*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Uyanık, Mevlüt. "Bir Değer Olarak Çoğulculuk". *Değerler ve Eğitimi* ed. Recep Kaymakcan vd. İstanbul: DEM Yayınları, 2007.